

Àlex Matas Pons, *Els marges dels mapes: una geografia desplaçada*, València, Tres i Quatre, 2021, 190 p., ISBN: 978-84-17469-34-4.

Si bé en la literatura catalana contemporània el paisatge ha estat un motiu de representació dominant, hi ha, en la narrativa actual, una renovada atenció als espais que mereix consideració crítica. S'hi detecta una tendència evident a situar les narracions en entorns no tradicionalment considerats centrals i, molt significativament, no estrictament urbans. Sens dubte, és un tipus de narració molt interessant, perquè aconsegueix desintegrar grans paradigmes representatius i crítics, com ara l'essencialisme mitològic dels espais narratius «naturals» com a instruments de construcció nacional, la clàssica divisió entre allò rural i allò urbà sostinguda per la història del progrés (on la ruralia era el revers de la ciutat moderna o interessava per desplaçar la lluita de classes urbana), o la divisió entre el centre com a acumulador de les virtuts de la prosperitat i la perifèria com a territori estàtic i endarrerit.

A *Els marges dels mapes* (Tres i Quatre, 2021), premi Octubre Joan Fuster d'Asaig 2020, Àlex Matas Pons (Barcelona, 1975), professor de Teoria de la Literatura i Literatura Comparada a la Universitat de Barcelona, proposa una mirada complexa sobre els espais contemporanis mobilitzats per la narrativa catalana de les darreres dècades. Per fer-ho, recorre a l'estudi d'aquells paisatges-altres, tradicionalment percebuts com a perifèrics, desfigurats per processos de caire global. Es tracta d'espais ubicats als marges dels mapes oficials, que els situen com a quelcom allunyat dels grans centres com la sobre-tematitzada Barcelona cosmopolita i global. Però, també, situats als marges de la crítica literària tradicional, com a portadors de grans prejudicis folkloritzants o immobiliars. A més, Matas posa sobre la taula una renovada lectura crítica sobre autors que podrien passar desapercebuts i els territoris que congreguen a les seues narracions.

Es planteja, així, la lectura del paisatge com un text. I, si el paisatge és text, hem de saber-ne llegir la desorganització, l'ambigüitat, la transformació i el conflicte. La noció de frontera travessa el text. Tanmateix, la definició que en proposa Matas és complexa: d'una banda, es tracta d'aquelles línies de demarcació establertes per la cartografia oficial; d'una altra, són aquells espais liminars quotidians però ocultats que no fan sinó certificar els desequilibris relacionats amb la classe, el gènere, la llengua o la raça. La frontera administrativa oculta una gran diversitat de fronteres superposades, ara accelerades i extremades pel món globalitzat, de les quals són indicis. La frontera és, doncs, un tros de territori de complexitat estratificada difícilment sintetitzable. Aquí, la literatura entra en joc, amb la seua capacitat d'apel·lar creativament a objectes amb la conflictivitat i la densitat que mereixen. Cal, no obstant això, descentralitzar també la mirada crítica sobre aquests objectes: l'assaig de Matas convida a pensar les fronteres com a espais liminars on afinar la retina i desvelar tota mena de processos, relacions, fragmentacions, lluites, moviments i violències insospitades a què algunes escriptures contemporànies han sabut donar forma estètica.

L'estudiós, a més a més, suggereix llegir aquesta literatura en diàleg amb altres literatures del món, i ho fa avituallat d'un corpus filosòfic i polític que bascula entre Derrida i el monolingüisme de l'altre, Foucault i la tecnologia biopolítica dels estats, Benjamin sobre història i memòria, Williams i els interessos del mercat o Rancière i la necessitat d'una enunciació col·lectiva. Matas convida a pensar sobre processos de llarga durada que, sedimentats en espais concrets, abasten la vastitud del món, travessats pels desenvolupaments industrials, els desplaçaments, l'abús urbanístic, la tematització de les àrees turístiques o la creació d'espais emmotllats en l'artificiosa jurisdicció de l'administració. La perspectiva materialista domina, per tant, la percepció de l'espai: el món del treball, de la comunitat desplaçada, dels paisatges modificats, de la llengua minimitzada. Al seu torn, Matas proposa una lectura de la narrativa catalana contemporània posant el focus en la literatura d'indrets radicalment locals que, si en principi remetrien a contextos restringits, immediatament es troben refractats per la lògica del capitalisme global, que produeix espais per atraure inversions en forma de productes amb valor afegit. És, doncs, a través dels indrets locals que podem llegir com s'endreça el món globalitzat.

El volum està estructurat al voltant de la noció de retorn: la tornada del narrador o del protagonista al territori d'origen, que no acaba de trobar el confort de la llar precisament perquè el lloc es contempla travessat d'incerteses. L'assaig es divideix en cinc capítols: la terra, el desert, la muntanya, el riu i la mar. S'obri amb el capítol «Entrada: la terra», en el qual, a partir de la consciència fronterera del senier Joan

Todó (*L'horitzó primer*, 2013), Matas posa sobre la taula les coordenades teòriques i crítiques que n'organitzaran l'anàlisi, així com la idea estructural que totes aquestes escriptures desplaçades són una mena de lluita no organitzada contra l'oblit imposat pel progrés. S'hi estableix el plantejament que, malgrat restar lluny del centre, els territoris perifèrics han estat transformats violentament per la ideologia de la prosperitat (font d'homogeneïtzació, control i oblit), l'impacte de la qual s'ha maximitzat pels processos globals en curs. Les escriptures frontereres, tanmateix, són capaces de traçar itineraris que no combreguen amb aquesta ideologia, sinó que s'esforcen per ser coherents amb els espais que mobilitzen i les seues històries. Es tracta d'escriptures que interrompen la linealitat única del contínuum del desenvolupisme, que enregistren discontinuïtats insospitades i que copsen la presència de la runa de la història. L'indret, amb la seua densitat històrica, esdevé en palimpsest: un espai on múltiples capes de memòria queden arxivades i superposades, tot impeding l'existència d'un marc interpretatiu únic des del qual teixir un relat sense fissures.

El següent capítol, «El desert», se situa en el territori ambigu de la Franja, on es concentren les escriptures de Jesús Moncada (*Camí de sirga*, 1988), Mercè Ibarz (*La terra retirada*, 1993, reeditat en *El tríptic de la terra*, 2020) i Francesc Serés (*La pell de la frontera*, 2014). Adscrits administrativament al territori aragonès, la seua escriptura posa en relleu la consciència de la fragilitat lingüística de la zona, així com la seua interacció amb els temps i processos de la pagesia o els minaires i les fluctuacions de la terra i el riu. Es porta a terme una anàlisi exhaustiva de la novel·la de Serés que Matas ja havia treballat (amb un caràcter més acadèmic que assagístic) a l'article «Cartografia ibèrica y literatura comparada en *La pell de la frontera* de Francesc Serés» (2017) de la *Hispanic Research Journal*. Matas assenyala com l'autor de Saidí mobilitza literàriament les complexes sedimentacions que conformen el relleu de la Franja, així com les xarxes socials internacionals que tracen les explotacions d'aquests espais: d'una banda, la xarxa de pagesos transformats en grans propietaris agrícoles, la del mapa econòmic europeu que pren decisions sobre el futur del món rural, la d'empresaris estrangers del sector agrícola, de la indústria o de la distribució; d'una altra banda, la xarxa de treballadors, locals o itinerants, amb accents i llengües ben diverses. De manera general, i des de propostes literàries diferents, se sosté que els escriptors que ocupen aquest capítol conflictivitzen les condicions d'existència d'un imaginari de construcció nacional hegemònic bastit a força de violentar l'espai com a acumulador de capital, interrompen la pretesa i aconflictiva continuïtat històrica del progrés i posen en relleu les interrupcions temporals com a instruments tant d'exploració identitària com d'embat.

El capítol dedicat a «La muntanya» es refereix als Pirineus de la Catalunya del Nord de Joan-Lluís Lluís (*El dia de l'ós*, 2004) i Joan-Daniel Bezsonoff (*Un país de butxaca*, 2010; *Les set vides d'un gat rus*, 2020). Indrets on les llengües petites són autèntics destorbs enfront de les llengües colonials, com és el cas del francès. Els relleus geològics del territori s'organitzen per ser transformats i encaixats en fronteres administratives al si de les quals poder desplegar tot un dispositiu d'assimilació cultural i lingüística. Els estats ja no emparen l'acoblament nacional entre els territoris i l'autoritat com ho feien abans, però moltes de les seues competències romanen intactes. En aquest capítol, el motor de la creativitat és la consciència de la pròpia fragilitat lingüística que, al seu torn, es converteix en eina de contestació. Les comunitats anomenades perifèriques veuen com els seus trets i particularitats són invisibilitzats, fragilitzats, extrets i colonitzats a favor d'una pretesa unitat territorial. Contra la violenta —i molt eficaç— analogització cultural i lingüística de l'administració francesa, el català s'erigeix com a llengua literària amb la fortalesa de la resistència.

«El riu» ens trasllada a la realitat metropolitana barcelonina. Centrat en el Besòs de Julià de Jòdar, el capítol porta a terme una reflexió de com les fronteres proliferen, també, al si de la planificació urbana. Matas analitza la trilogia de l'autor badaloní, *L'atzar i les ombres* (*L'àngel de la segona mort*, 1997; *El trànsit de les fades*, 2001; *El metall impur*, 2005). El territori suburbà apareix travessat pel caos i la desintegració de les vies del tren, els ponts, els passos a nivell, els túnels, les rieres, els canyars i les zones industrials i fabrils. Davant la dificultat d'imaginar un espai coherent, Jòdar registra la fragmentació i la diferència sorgida d'un paisatge que parcialment s'ha transformat, també, per acumular valor productiu en forma d'oci. Matas observa com Jòdar imagina aquestes fronteres com a traces d'una història col·lectiva que les tecnologies del capitalisme global tracten de desintegrar. Insisteix l'estudiós en la noció de frontera com a indicatiu d'identitats col·lectives i polítiques, descartades per l'administració. Reconeix, així, un cert messianisme benjaminí en la imaginació d'un territori-palimpsest que reuneix els senyals suficients per participar activament en l'organització col·lectiva, per reconnectar amb un passat de lluita per la socialització política de l'espai, contrària a la resignació del simple ciutadà-consumidor. La transmissió com a mecanisme de sosteniment de lluites és, en aquest sentit, la proposta narrativa de Jòdar.

El volum es tanca amb el capítol de «Sortida: el mar», que bascula en diversos contextos sobre la figura del desplaçat, des dels *pied-noirs* retornats d'Algèria el 1962 i la seua arribada al port d'Alacant, passant pels exilis republicans de l'Stanbrook al mateix port i el suïcidi de Walter Benjamin a Portbou, fins a arribar a les onades migratòries actuals a altres punts de la Mediterrània. Desplaçaments connectats que no fan sinó

evidenciar l'arbitrarietat de les divisions frontereres. Aquest darrer capítol no tanca el volum, sinó que té voluntat d'obertura. Es tracta d'una proposta de vinculació de la noció de frontera a altres indrets, altres camps literaris i altres disciplines. Matas defensa que la mar no és aquell espai buit entre terres, immanent i metafòric, sinó un espai territorialitzat, profundament determinat per la història i per formes molt concretes de governança; un territori, així mateix, configurat pel món colonial i l'extensió del comerç, travessat per trànsits transformadors, crim organitzat i violència fronterera. Explora l'estudiós, per tant, la configuració de mars i oceans com a espais clau per a la globalització. Espais liminars administrats per ports d'entrada i sortida, itineraris traçats, peatges i duanes, l'activitat dels quals ha transformat, simultàniament, els paisatges amb què limita: abandonament de drassanes subcontractades per ens internacionals, edificació de zones exclusives d'oci i negocis de la indústria del lleure o, per contrast, aixecament de camps de refugiats saturats, insalubres i inhumans.

L'assaig d'Àlex Matas proposa una lectura de les escriptures desplaçades que es fan càrrec de les complexitats, noves i antigues, dels espais liminars. Sens dubte, l'investigador aconsegueix construir una cartografia excèntrica que reescriu la història d'aquests indrets dins la complexitat d'un món que tendeix a desintegrar l'experiència històrica de les comunitats i els territoris que habiten. Desfa la idea de cartografia oficial i presenta mapes alternatius que no obeeixen a les lleis de la linealitat, sinó que impliquen salts i discontinuïtats que representen oportunitats col·lectives. I deixa ben clar que el propòsit d'aquestes narracions, així com el de la mirada crítica que les llegeix, no és fer ús i abús de la nostàlgia com a motor narratiu per tal de rescatar quelcom perdut o en trànsit de perdre's. Aquí també ressona Benjamin: el gest d'aquestes narratives és apropiari-se de la història així com de la terra, valorar i denunciar l'oblit a què s'han sotmès determinats territoris, espais que interessaven poc al teixit productiu visible que ha bastit l'imaginari del capitalisme global. Això inclou, també, l'imaginari literari, que la proposta de Matas pretén reterritorialitzar.

Crec que seria molt profitós ampliar tant la perspectiva teòrica com el corpus literari proposat per Matas amb investigacions que, simptomàticament, s'han portat a terme de manera simultània. Com a exemple, se m'ocorre la tesi recent de Maria Puig Parnau, *Tornar. Els paisatges de la inquietud en la narrativa catalana de principis del segle XXI*, que també detecta una tornada al «món rural» en els espais narratius de la literatura catalana recent. Ho fa a través de lectures de Toni Sala, Adrià Pujol, Marta Rojals, Edgar Illas o Vicenç Pagès Jordà (a més de Serés i Todó), a les quals podríem afegir noms com el de Miquel Martín i Serra o una nòmina significativa d'autores com ara Irene Solà, Maria Guasch, Maica Rafecas o Anna Ballbona. Crec que en la

majoria d'aquestes obres es pot llegir una concepció de la història conformada per la complexitat que atorga la coexistència de múltiples temporalitats i diverses escales espacials. Crec, també, que convindria preguntar-se per les vicissituds històriques que han acompanyat el sorgiment d'aquesta tendència: unes narratives locals que s'allunyen de la Barcelona cosmopolita i administrativa; una literatura que urgeix a pensar i qüestionar la complexitat, l'ambigüitat i la densitat, també la combativitat, de què un projecte territorial s'ha de compondre.

AINA VIDAL-PÉREZ
Universitat Oberta de Catalunya
avidalpe@uoc.edu
ORCID 0000-0002-1091-3298